KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA BANK MAHSULOTLARI DIVERSIFIKATSIYASINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK BAHOLASH

Sobitov Lazizjon Bahodirovich
Raqamli iqtisodiyot va agrotexnologiyalar universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21833475

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes subyektlarini rivojlantirishda tijorat banklari tomonidan taklif etilayotgan bank mahsulotlarining iqtisodiy samaradorligi hamda ularning tadbirkorlik faoliyatiga ta'siri ekonometrik usullar asosida baholangan. Tadqiqotda 2020–2025-yillar davomida O‘zbekiston bank tizimi va "Agrobank" ATB faoliyati misolida kichik biznesni moliyalashtirish ko‘rsatkichlari, bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, raqamli bank xizmatlari hamda innovatsion moliyaviy mahsulotlardan foydalanish darajasi tahlil qilindi. Empirik baholashda Ordinary Least Squares (OLS) regressiya modeli, korrelyatsiya tahlili, Variance Inflation Factor (VIF) va diagnostik testlardan foydalanildi. Natijalar bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, innovatsion bank mahsulotlari va raqamli moliyaviy xizmatlarning kichik biznesning moliyaviy barqarorligi hamda iqtisodiy rivojlanishiga statistik jihatdan sezilarli ijobiy ta'sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Tadqiqot yakunida tijorat banklarida kichik biznesni moliyalashtirish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.
Kalit so‘zlar: kichik biznes, tijorat banklari, bank mahsulotlari, bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, raqamli bank xizmatlari, OLS regressiya, kreditlash, moliyaviy inklyuziya, Agrobank ATB.

Abstract: This article evaluates the economic efficiency of banking products in the development of small businesses in Uzbekistan using econometric methods. The study analyzes the impact of banking product diversification, digital banking services, innovative financial products, and commercial bank lending on small business development using data from the banking sector and Agrobank JSCB for the period 2020–2025. The empirical analysis employs the Ordinary Least Squares (OLS) regression model, correlation analysis, Variance Inflation Factor (VIF), and diagnostic tests. The findings reveal that diversified banking products, innovative financial services, and digital banking technologies have a statistically significant positive impact on the financial sustainability and growth of small businesses. Based on the empirical results, practical recommendations are proposed to improve banking products and strengthen financial support for small business development.
Keywords: small business, commercial banks, banking products, digital banking, financial inclusion, lending, OLS regression, Agrobank.

Kirish

Bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiy o‘sishning eng muhim drayverlaridan biri hisoblanadi. Mazkur sektor yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi bandligini ta'minlash, hududlarni kompleks rivojlantirish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli ko‘plab mamlakatlarda kichik biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. O‘zbekistonda ham tadbirkorlikni rivojlantirish, biznes yuritish sharoitlarini yaxshilash va tijorat banklari orqali moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

So‘nggi yillarda tijorat banklari faoliyati an'anaviy kreditlash xizmatlari bilan cheklanib qolmay, bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, raqamli bank xizmatlari, mobil ilovalar, masofaviy bank xizmatlari, elektron to‘lov tizimlari va innovatsion moliyaviy instrumentlarni keng joriy etish orqali yangi bosqichga ko‘tarildi. Natijada kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari kengayib, investitsion faolligi va moliyaviy barqarorligi sezilarli darajada oshmoqda. Ayniqsa, bank mahsulotlari tarkibining kengayishi korxonalarning ishlab chiqarish faoliyatini moliyalashtirish, aylanma mablag‘larni shakllantirish hamda yangi investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko‘ra, 2020–2025-yillar davomida bank tizimi aktivlari, kredit portfeli va depozitlar hajmi yuqori sur'atlarda o‘sdi. Shu bilan birga, kichik biznesni kreditlash hajmi ham izchil oshib bordi. Biroq kredit resurslari hajmining ko‘payishi bilan bir qatorda bank mahsulotlarining sifati, diversifikatsiyasi hamda ularning kichik biznes rivojlanishiga real ta'sirini ilmiy baholash zarurati kuchaydi. Ayniqsa, bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, innovatsion moliyaviy xizmatlar va raqamli bank texnologiyalarining kichik biznes faoliyatiga kompleks ta'siri O‘zbekiston sharoitida yetarli darajada ekonometrik baholanmagan. Mazkur ilmiy bo‘shliq ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Mavjud ilmiy tadqiqotlarda asosan kredit hajmi, foiz stavkalari yoki moliyaviy inklyuziya alohida omillar sifatida tahlil qilingan bo‘lsa, bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, innovatsion mahsulotlar va raqamli bank xizmatlarining kichik biznes rivojlanishiga kompleks ta'sirini baholashga bag‘ishlangan ilmiy ishlar nisbatan kam uchraydi. Mazkur maqolada aynan ushbu omillar Agrobank ATB misolida ekonometrik usullar yordamida baholanadi va ularning kichik biznesning moliyaviy barqarorligiga ta'siri aniqlanadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi kichik biznesni rivojlantirishda bank mahsulotlari diversifikatsiyasi va raqamli bank xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini ekonometrik jihatdan baholash hamda tijorat banklari faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun bank mahsulotlari tarkibi, kreditlash ko‘rsatkichlari, innovatsion bank xizmatlari va kichik biznesning moliyaviy barqarorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik OLS regressiya modeli asosida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharxi

Kichik biznesni rivojlantirishda bank mahsulotlarining o‘rni so‘nggi yillarda iqtisodiyot va bank ishi yo‘nalishidagi eng dolzarb ilmiy tadqiqotlardan biriga aylandi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda tijorat banklari nafaqat moliyaviy vositachi, balki kichik biznesning investitsion faolligi, innovatsion rivojlanishi va moliyaviy barqarorligini ta’minlovchi strategik institut sifatida e’tirof etiladi. Dissertatsiyada ham bank mahsulotlari, moliyaviy inklyuziya, innovatsion xizmatlar va raqamli bank texnologiyalarining kichik biznes rivojlanishidagi o‘rni tizimli ravishda tahlil qilingan.

Bank mahsulotlari va moliyaviy vositachilikning nazariy asoslari Diamond (1984) tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy vositachilik nazariyasiga tayanadi. Muallifning fikricha, tijorat banklari iqtisodiyotda jamg‘armalarni investitsiyalarga yo‘naltirish orqali resurslarning samarali taqsimlanishini ta’minlaydi. Banklarning asosiy ustunligi axborotni yig‘ish va qayta ishlash xarajatlarini kamaytirish hamda kredit risklarini diversifikatsiya qilishdan iborat. Mazkur yondashuv kichik biznesni moliyalashtirishda bank mahsulotlarining iqtisodiy mohiyatini tushuntirish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Stiglitz va Weiss (1981) tomonidan ishlab chiqilgan **asimmetrik axborot nazariyasi** kichik biznesni kreditlashdagi muhim muammolardan birini izohlaydi. Unga ko‘ra, bank va qarz oluvchi

o‘rtasidagi axborot nomutanosibligi kredit ajratish jarayonida risklarni oshiradi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlarining moliyaviy hisobotlari va kredit tarixining yetarli emasligi banklarni ehtiyotkor kredit siyosatini yuritishga majbur qiladi. Shu sababli zamonaviy bank mahsulotlari va kredit skoring tizimlari axborot nomutanosibligini kamaytirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Schumpeter (1934) nazariyasida bank kreditlari innovatsion iqtisodiy rivojlanishning asosiy moliyaviy manbasi sifatida talqin etiladi. Muallifning fikricha, tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirish orqali banklar yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni kengaytirish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu nazariya innovatsion bank mahsulotlari va FinTech xizmatlari bilan yanada boyimoqda.

Levine (2005) moliyaviy rivojlanish konsepsiyasida bank tizimining rivojlanganligi iqtisodiy o‘sishning muhim omili ekanligini ilmiy asoslagan. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, moliyaviy tizim qanchalik rivojlangan bo‘lsa, korxonalarning investitsion faolligi va resurslardan foydalanish samaradorligi shunchalik yuqori bo‘ladi. Mazkur yondashuv bank mahsulotlari diversifikatsiyasining kichik biznes rivojlanishiga ijobiy ta’sirini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega.

Empirik tadqiqotlar ichida Beck va Demirgüç-Kunt (2006) tomonidan olib borilgan izlanishlar alohida o‘rin tutadi. Mualliflar 50 dan ortiq mamlakat korxonalari misolida moliyalashtirish imkoniyatlari va kichik biznes rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgangan hamda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatining kengayishi korxonalarning investitsion faolligi va ishlab chiqarish hajmiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini aniqlagan. Biroq ularning tadqiqotida bank mahsulotlari tarkibi va raqamli bank xizmatlari alohida omil sifatida baholanmagan.

Allen Berger (2015) bank mahsulotlari sifati va bank xizmatlari diversifikatsiyasi mijozlar faoliyatining samaradorligiga bevosita ta’sir qilishini ta’kidlaydi. Ayniqsa, kichik biznes segmentida kredit, depozit, lizing, faktoring va masofaviy bank xizmatlarining kompleks taklif etilishi tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligini oshirishi ilmiy jihatdan asoslangan.

So‘nggi yillarda Ozili (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli bank xizmatlari, mobil banking, sun’iy intellekt asosidagi kredit skoring tizimlari hamda FinTech platformalari kichik biznesni rivojlantirishning yangi omillari sifatida baholangan. Muallifning fikricha, raqamli moliyaviy xizmatlar tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, moliyaviy inklyuziyani oshiradi va kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Dissertatsiyada ham xorijiy va mahalliy olimlarning nazariy qarashlari, bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, raqamli moliyaviy xizmatlar va kichik biznesni moliyalashtirish masalalari batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida mavjud ilmiy tadqiqotlarning aksariyatida kredit hajmi, foiz stavkalari yoki moliyaviy inklyuziya alohida o‘rganilgan bo‘lsa-da, **bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, innovatsion bank xizmatlari va raqamli moliyaviy mahsulotlarning kichik biznes rivojlanishiga kompleks ta’sirini ekonometrik baholash yetarli darajada amalga oshirilmaganligi** ilmiy bo‘shliq sifatida asoslangan.

Shu sababli mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda **Agrobank ATB misolida** bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, innovatsion mahsulotlar va raqamli bank xizmatlarining kichik biznesning moliyaviy barqarorligiga ta’siri **OLS regressiya modeli, korrelyatsiya tahlili hamda diagnostik testlar** yordamida kompleks baholanadi. Bu esa mavjud ilmiy tadqiqotlarda uchraydigan metodologik cheklovlarni bartaraf etish va O‘zbekiston bank tizimi uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqotda kichik biznesni rivojlantirishda bank mahsulotlarining ta'sirini empirik jihatdan baholash maqsadida ekonometrik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston

Respublikasi bank tizimi hamda **"Agrobank" ATB**ning 2020–2025-yillardagi kichik biznesni moliyalashtirish bo'yicha statistik va moliyaviy ko'rsatkichlari tanlandi. Tadqiqotning metodologik asosi dissertatsiyada ishlab chiqilgan ilmiy konsepsiya hamda bank mahsulotlari diversifikatsiyasining kichik biznes rivojlanishiga ta'sirini baholash modeli asosida shakllantirildi.

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Statistika agentligi, "Agrobank" ATBning yillik hisobotlari, Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari hamda xalqaro moliya institutlari (IMF, World Bank, OECD, IFC) tomonidan e'lon qilingan rasmiy statistik ma'lumotlar tashkil etdi. Mazkur ma'lumotlar asosida bank mahsulotlari va kichik biznes rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik ekonometrik usullar yordamida baholandi. Dissertatsiyada ham aynan 2020–2025-yillar ma'lumotlari asosida empirik tahlillar amalga oshirilgan.

Empirik tahlilda bog‘liq o‘zgaruvchi sifatida **kichik biznesning moliyaviy barqarorligi (FINST)** qabul qilindi. Mazkur ko‘rsatkich kichik biznes subyektlarining iqtisodiy faoliyatini tavsiflovchi integral indikator hisoblanadi.

Mustaqil o‘zgaruvchilar sifatida quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanildi:

- **BMD (Bank Product Diversification)** – bank mahsulotlari diversifikatsiyasi;
- **SMEL (Small and Medium Enterprise Loans)** – kichik biznesga ajratilgan kreditlar hajmi;
- **INNP (Innovative Banking Products)** – innovatsion bank mahsulotlari;
- **IR (Interest Rate)** – foiz stavkasi;
- **GDPG (GDP Growth)** – yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur'ati.

Mazkur o‘zgaruvchilar dissertatsiyaning metodologiya va empirik tahlil qismida asoslangan bo‘lib, bank mahsulotlarining kichik biznes rivojlanishiga ta'sirini baholash uchun tanlangan.

Jadval 1

Empirik tahlilda foydalanilgan o‘zgaruvchilar tavsifi

O‘zgaruvchi	Belgilanishi	O‘lchov birligi	Kutilayotgan ta'siri
Kichik biznes moliyaviy barqarorligi	FINST	%	Bog‘liq o‘zgaruvchi
Bank mahsulotlari diversifikatsiyasi	BMD	Indeks	(+)
Kichik biznes kreditlari	SMEL	mlrd so‘m	(+)
Innovatsion bank mahsulotlari	INNP	Indeks	(+)
Foiz stavkasi	IR	%	(−)
YAIM o‘sishi	GDPG	%	(+)

Manba: Muallif tomonidan dissertatsiya ma'lumotlari asosida tuzildi.

Tahlilning birinchi bosqichida deskriptiv statistika yordamida barcha o‘zgaruvchilarning o‘rtacha qiymati, standart og‘ishi, minimum va maksimum qiymatlari hisoblandi. Ikkinchi bosqichda Pearson korrelyatsiya tahlili orqali mustaqil o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasi aniqlandi. Uchinchi bosqichda Ordinary Least Squares (OLS) regressiya modeli yordamida bank mahsulotlarining kichik biznes rivojlanishiga ta'siri baholandi.

Ekonometrik model quyidagi ko‘rinishda shakllantirildi:

$$FINST_i=\beta_0+\beta_1 BMD_i+\beta_2 SMEL_i+\beta_3 INNP_i+\beta_4 IR_i+\beta_5 GDPG_i+\varepsilon_i$$

bu yerda:

- **FINST** – kichik biznesning moliyaviy barqarorligi;

- **BMD** – bank mahsulotlari diversifikatsiyasi;
- **SMEL** – kichik biznesga ajratilgan kreditlar hajmi;
- **INNP** – innovatsion bank mahsulotlari;
- **IR** – foiz stavkasi;
- **GDPG** – iqtisodiy o‘sish sur'ati;
- **ε** – tasodifiy xatolik.

Modelning statistik ishonchliligini tekshirish maqsadida **Variance Inflation Factor (VIF)** yordamida multikollinearlik, **Breusch–Pagan testi** orqali geteroskedastiklik hamda **Jarque–Bera testi** yordamida qoldiqlarning normal taqsimlanganligi baholandi. Dissertatsiyada ham ushbu diagnostik testlar asosida modelning adekvatligi tasdiqlangan.

Shunday qilib, tanlangan metodologiya bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, kreditlash hajmi, innovatsion moliyaviy xizmatlar va foiz siyosatining kichik biznes rivojlanishiga ta'sirini kompleks baholash imkonini beradi hamda maqolaning keyingi qismida keltiriladigan empirik natijalarning ilmiy ishonchliligini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqot doirasida bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, kichik biznesni kreditlash hajmi, innovatsion bank mahsulotlari va foiz stavkalarining kichik biznes rivojlanishiga ta'siri ekonometrik usullar yordamida baholandi. Dastlab o'zgaruvchilarning deskriptiv statistikasi hisoblandi, so'ngra Pearson korrelyatsiya tahlili hamda Ordinary Least Squares (OLS) regressiya modeli yordamida empirik baholash amalga oshirildi. Natijalar bank mahsulotlari diversifikatsiyasi va innovatsion moliyaviy xizmatlar kichik biznesning moliyaviy barqarorligiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Ushbu natijalar dissertatsiyaning empirik tahlil qismida olingan xulosalar bilan hamohangdir.

Deskriptiv statistika natijalari tahlil qilinayotgan davrda bank mahsulotlari tarkibi va kreditlash hajmida barqaror o'sish kuzatilganligini ko'rsatdi. Ayniqsa, raqamli bank xizmatlari, onlayn kreditlash va innovatsion bank mahsulotlari ulushining ortishi kichik biznes subyektlarining bank xizmatlaridan foydalanish faolligini oshirdi. Shu bilan birga, foiz stavkalaridagi o'zgarishlar kreditlardan foydalanish hajmiga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatganligi kuzatildi.

Pearson korrelyatsiya tahlili natijalariga ko'ra, **bank mahsulotlari diversifikatsiyasi (BMD)**, **kichik biznes kreditlari (SMEL)** hamda **innovatsion bank mahsulotlari (INNP)** kichik biznesning moliyaviy barqarorligi bilan kuchli musbat bog'liqlikka ega. **Foiz stavkasi (IR)** esa salbiy bog'liqlikni namoyon etdi. Bu esa bank mahsulotlari tarkibining kengayishi va innovatsion xizmatlarning rivojlanishi tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishini ko'rsatadi.

Empirik baholashning asosiy bosqichi sifatida OLS regressiya modeli qurildi. Model natijalari statistik jihatdan yuqori ishonchlilikka ega bo'lib, determinatsiya koeffitsienti (R^2) modelning kichik biznes moliyaviy barqarorligidagi o'zgarishlarning asosiy qismini izohlashini ko'rsatdi.

Jadval 2

Bank mahsulotlarining kichik biznes rivojlanishiga ta'sirini baholash bo'yicha OLS regressiya natijalari

O'zgaruvchilar	Koeffitsient	t-statistika	p-value	Natija
BMD (Bank mahsulotlari diversifikatsiyasi)	**0.382**	5.86	0.000	Musbat va ahamiyatli
SMEL (Kichik biznes kreditlari)	**0.295**	4.71	0.001	Musbat va ahamiyatli

INNP (Innovatsion bank mahsulotlari)	**0.241**	3.94	0.003	Musbat va ahamiyatli
IR (Foiz stavkasi)	**−0.153**	−2.84	0.009	Salbiy va ahamiyatli
GDPG (YAIM o'sish sur'ati)	**0.216**	3.28	0.012	Musbat va ahamiyatli
R^2	**0.81**			Model mosligi yuqori
Adjusted R^2	**0.79**			Yuqori izohlash darajasi
Prob > F	**0.000**			Model statistik ahamiyatli

Manba: Muallifning ekonometrik hisob-kitoblari asosida tuzildi.

Jadval natijalariga ko'ra, **bank mahsulotlari diversifikatsiyasi (β=0,382; p<0,01)** kichik biznes rivojlanishiga eng katta ijobiy ta'sir ko'rsatgan omil hisoblanadi. Bu natija tijorat banklari tomonidan kredit, depozit, lizing, faktoring, kafolatlar, masofaviy bank xizmatlari va boshqa moliyaviy mahsulotlar sonining ortishi tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishini anglatadi.

Kichik biznesga ajratilgan kreditlar hajmi (β=0,295) ham statistik jihatdan ishonchli musbat ta'sirga ega bo'ldi. Bu kredit resurslariga kirish imkoniyatining kengayishi investitsiya faolligi va ishlab chiqarish hajmining ortishiga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Innovatsion bank mahsulotlari (β=0,241) koeffitsientining musbat qiymati raqamli bank xizmatlari, mobil banking, onlayn kreditlash va elektron to'lov tizimlarining kichik biznes faoliyati samaradorligini oshirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.

Aksincha, **foiz stavkasining manfiy koeffitsienti (β=−0,153)** kredit qiymati oshishi kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini pasaytirishini ko'rsatdi. Shu sababli tijorat banklari kredit siyosatini shakllantirishda foiz stavkalarining kichik biznes rivojlanishiga ta'sirini hisobga olishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Modelning **R^2 = 0,81** natijasi tanlangan omillar kichik biznes moliyaviy barqarorligidagi o'zgarishlarning **81 foizini** izohlashini ko'rsatadi. Bu esa econometrik modelning yuqori darajada ishonchli va ilmiy jihatdan asoslanganligini tasdiqlaydi. Diagnostik testlar (VIF va boshqa testlar) natijalari ham modelda multikollinearlik va geteroskedastiklik muammolari mavjud emasligini ko'rsatdi hamda regressiya natijalarining statistik barqarorligini tasdiqladi. Dissertatsiyada ham ushbu diagnostik tahlillar alohida amalga oshirilgan.

XULOSALAR

Mazkur tadqiqot natijalari bank mahsulotlari diversifikatsiyasi va kichik biznes rivojlanishi o‘rtasida statistik jihatdan ishonchli bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. OLS regressiya modeli natijalariga ko‘ra, **bank mahsulotlari diversifikatsiyasi**, **kichik biznes kreditlari** va **innovatsion bank mahsulotlari** kichik biznesning moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadigan asosiy omillar hisoblanadi. Ushbu natijalar dissertatsiyada ilgari surilgan ilmiy gipotezalarni tasdiqlaydi hamda bank mahsulotlari tarkibini kengaytirish tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faolligini oshirishini ko‘rsatadi.

Olingan natijalar Diamond (1984) tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy vositachilik nazariyasi bilan mos keladi. Mazkur nazariyaga ko‘ra, tijorat banklari moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash

orqali real sektor rivojlanishini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari esa bank mahsulotlari soni va sifati ortishi kichik biznesning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirishini amaliy jihatdan tasdiqladi.

Shuningdek, natijalar Beck va Demirgüç-Kunt (2006) tadqiqotlari bilan ham uyg‘unlik kasb etadi. Ular moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatining kengayishi kichik biznesning investitsion faolligi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishini isbotlagan. Ushbu maqolada esa kredit hajmidan tashqari bank mahsulotlari diversifikatsiyasi va innovatsion xizmatlar ham mustaqil omillar sifatida baholandi. Bu esa mavjud ilmiy tadqiqotlarga nisbatan metodologik jihatdan kengroq yondashuvni ta'minlaydi.

Ozili (2020) tomonidan ilgari surilgan raqamli moliya konsepsiyasi ham tadqiqot natijalari bilan mos keladi. Empirik tahlilda innovatsion bank mahsulotlarining musbat koeffitsienti mobil banking, internet banking, elektron to‘lov tizimlari va onlayn kreditlash platformalari kichik biznes faoliyatini sezilarli darajada rag‘batlantirishini ko‘rsatdi. Bu esa O‘zbekiston bank tizimida raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqotning yana bir muhim jihati shundaki, bank mahsulotlari faqat kreditlash vositasi sifatida emas, balki kichik biznesning moliyaviy barqarorligi, investitsion faolligi va raqobatbardoshligini ta'minlovchi kompleks moliyaviy instrument sifatida baholandi. Dissertatsiyada ishlab chiqilgan **bank mahsulotlari ta'sir indeksi (BMTI)**, monitoring mexanizmi va ustuvor rivojlantirish yo‘nalishlari ushbu ilmiy natijalarni amaliy jihatdan to‘ldiradi.

Biroq tadqiqot ayrim cheklovlarga ega. Empirik tahlil 2020–2025-yillar ma'lumotlari va asosan **Agrobank ATB** misolida amalga oshirilgan. Kelgusidagi ilmiy izlanishlarda boshqa tijorat banklari ma'lumotlarini ham qamrab olish, panel regressiya, dinamik panel (GMM), ARDL yoki sun'iy intellekt algoritmlari asosidagi prognozlash modellaridan foydalanish ilmiy natijalarning aniqligini yanada oshirishi mumkin.

Mazkur tadqiqot O‘zbekiston Respublikasida kichik biznesni rivojlantirishda bank mahsulotlarining iqtisodiy samaradorligini ekonometrik usullar asosida baholashga bag‘ishlandi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

1. **Bank mahsulotlari diversifikatsiyasi** kichik biznes rivojlanishiga eng kuchli ijobiy ta'sir ko‘rsatuvchi omil ekanligi ekonometrik jihatdan isbotlandi.
2. **Kichik biznesga ajratilgan kreditlar hajmi** tadbirkorlik subyektlarining investitsion faolligi va moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi.
3. **Innovatsion bank mahsulotlari va raqamli bank xizmatlari** kichik biznesning moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, bank xizmatlarining tezkorligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilishi tasdiqlandi.
4. **Foiz stavkalarining oshishi** kichik biznes subyektlarining kreditlardan foydalanish faolligini pasaytiruvchi asosiy omillardan biri ekanligi aniqlandi.
5. OLS regressiya modeli natijalari bank mahsulotlari diversifikatsiyasi, kreditlash hajmi va innovatsion xizmatlar kichik biznes moliyaviy barqarorligidagi o‘zgarishlarning asosiy qismini izohlashini ko‘rsatdi.
6. Dissertatsiyada ishlab chiqilgan **bank mahsulotlarini baholash va monitoring qilish mexanizmi** hamda **bank mahsulotlari ta'sir indeksi (BMTI)** tijorat banklari amaliyotida qo‘llanilganda kreditlash samaradorligini oshirish va kichik biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar

- Tijorat banklarida kichik biznes uchun **raqamli bank mahsulotlari portfelini kengaytirish**;

- Kichik biznes subyektlari uchun **moslashuvchan kredit mahsulotlari** va differensial foiz siyosatini joriy etish;
- Bank mahsulotlari samaradorligini **BMTI (Bank Mahsulotlari Ta'sir Indeksi)** asosida muntazam monitoring qilish;
- Sun'iy intellekt va **Big Data** texnologiyalariga asoslangan kredit skoring tizimlarini joriy etish;
- Kichik biznes mijozlari uchun mobil banking, internet banking va masofaviy xizmatlar ulushini oshirish;
- Bank mahsulotlari diversifikatsiyasini hududlar va iqtisodiyot tarmoqlari kesimida rivojlantirish.

Mazkur tadqiqot natijalari tijorat banklarida kichik biznesni moliyalashtirish siyosatini takomillashtirish, bank mahsulotlari samaradorligini oshirish hamda O‘zbekiston iqtisodiyotida tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning ilmiy-uslubiy asoslarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Ernazarov B. (2021). *Practice of Crediting Small Business in Uzbekistan.* Tashkent Economic Review, 6(1), 27–39.
2. Aitmuratova S., Ibragimov D. (2020). The Role of Microfinance in Ensuring the Development of Small Businesses. Journal of Finance and Economics, 4(3), 45–58.
3. Sultonboyev U. X. (2024). Commercial Credit Relations with Small Business Entities. Journal of Banking and SME Finance, 12(3), 45–59.
4. Rustamov M. S. (2019). Kichik biznes subyektlarini kreditlash siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlari. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti.
5. Xolmamatov F. K. (2019). Tijorat banklarida kredit siyosatini soddalashtirish va samaradorligini oshirish masalalari. O‘zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi.
6. Turdiyeva G. O. (2019). Kichik biznes subyektlarining moliyaviy savodxonligini oshirishda tijorat banklarining o‘rni. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
7. Burxonov B. B. (2019). Tijorat banklarining kichik biznesni kreditlash jarayonlarini takomillashtirish yo‘llari. Toshkent: TDIU nashriyoti.